

Δέον γὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ Rousseau λαρηρμηνεύθη καὶ παρεξηγήθη περισσότερον παντὸς ἄλλου συγγραφέως, τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ὥστε παραλλήλως πρὸς τὸ γνήσιον αὐτοῦ πολιτικὸν σύστημα ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐρμηνευτῶν ἢ μᾶλλον παρερμηνευτῶν αὐτοῦ συστήματα, ἅτινα, καίτοι ἀποδίδονται τῷ Rousseau, οὐχ ἦττον πόρρω ἀπέχουσι ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιπροσωπεύωσιν τὰς ἀληθεῖς αὐτοῦ ἀντιλήψεις.

Ἐπειδὴ κατωτέρω ἀσχολούμεθα εἰδικώτερον περὶ τοῦ Rousseau, περιοριζόμεθα πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα.

Kant καὶ Fichte. Ἐπιφυλασσόμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω τὰς περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου θεωρίας τούτων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Rousseau, πρὸς ὃν μεγάλην ἔχουσι σχέσιν.

§ 4. Οἱ Νεοκοντρακτουαλισταί.

Ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ὑπάγομεν σειρὰν νεωτέρων τινῶν συγγραφέων, οἵτινες καίτοι ἀνομοιογενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ἐφ' ὅσον διάφορον χαρακτῆρα καὶ διαφόρους πολιτικὰς κατευθύνσεις ἕκαστος τούτων ἔχει, οὐχ ἦττον ἔχουσι ποιάν τινα ὁμοιότητα καὶ ἰδίαν τρόπον ἀντιλήψεως τῆς περὶ κοινωνικοῦ συμβολαίου ιδέας διάφορον ἐκείνης τῶν μέχρι τοῦδε ἀναφερθέντων συγγραφέων, οὗς μάλιστα πολλοὶ τούτων ἐπικρίνουσι. Παρὰ ταῦτα ὅμως καὶ εἰς τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς εὔρηται ὑπὸ διάφορον μὲν μορφήν, πάντως ὅμως εὔρηται στοιχεῖα τινὰ τῆς ιδέας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν, ὡς εἶναι εὐνόητον, λαμβανομένου. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην κατατάσσωμεν τοὺς ἑξῆς κυριωτέρους συγγραφεῖς.

Henry Sumner Maine¹. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος μελε-

1) Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ S. Maine βλ.: «Ancien Law, its connection with the early history of society, and its relation to modern ideas, London, 1861. Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ J. G. Courcelle Seneuil ὑπὸ τὸν τίτλον: L' Ancien Droit considéré dans ses rapports avec l'his.

τήσας τὴν ἱστορίαν τοῦ Δικαίου τῆς Ἀρείας φυλῆς ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνεκάλυψε μίαν γραμμὴν, ἣν ἠκολούθησεν ἡ ἐξέλιξις τῶν νομικῶν θεσμῶν καὶ ἣτις συνοψίζεται εἰς τὸν περίφημον κοινωνιολογικὸν νόμον, ὃν ὁ S. Maine διετύπωσεν οὕτω : «The movement of the progressive societies has hitherto been a movement from status to contract»¹, ὅτι τοῦτέστιν ἡ πρόοδος τοῦ Δικαίου συνίσταται εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ καθεστώτος, ὃπερ ὀρίζεται διὰ τοῦ ὄρου «status», εἰς ἐκεῖνο τῆς συμβάσεως.

---

toire de la société primitive et avec les idées modernes, Paris, 1874. Village Communities in the East and West, London, 1871. Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ René De Kerallain ὑπὸ τὸν τίτλον : Etudes sur l'histoire du droit, Paris, 1889. Lectures on early history of institutions, London, 1875. Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ J. Darieu De Leyritz ὑπὸ τὸν τίτλον : Etudes sur l'histoire des institutions primitives, Paris, 1880. Dissertations on early Law and Custom, London, 1883. Γαλλ. μετ. ὑπὸ R. De Kerallain ὑπὸ τὸν τίτλον : Études sur l'ancien droit et la coutume primitive, Paris, 1884.—Popular Government, London, 1885. Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ R. De Kerallain ὑπὸ τὸν τίτλον : Essais sur le gouvernement populaire, Paris, 1887.—International Law, London, 1888. Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ R. De Kerallain ὑπὸ τὸν τίτλον : Le droit international: La guerre, Paris, 1890.

Ἐπὶ τοῦ S. Maine βλ. **Ugo Vanni**, Gli studi di Henry Sumner Maine e le dottrine della Filosofia del Diritto, Verona, 1892. **G. Dalari**, Di una legge del progresso giuridico formulata da H. S. Maine, Torino, 1905. Τοῦ αὐτοῦ, Le nuove dottrine contrattualiste intorno allo Stato, al Diritto e alla società. Saggio critico dei loro fondamenti, Modena, 1909. Τοῦ αὐτοῦ, Il nuovo contrattualismo κ.τ.λ., ἐνθ' ἀν., σ. 26, κ. ἐπ., 128—247. **A. Fouillée**, La science sociale contemporaine, Paris, 1880, I, chap. IV : La justice contractuelle et l'évolution historique des sociétés, M. M. Spencer et Sumner Maine, σ. 41—55. **G. Richard**, La sociologie générale et les lois sociologiques, Paris, 1912 σ. 271 κ. ἐπ. Βλ. ἐπίσης προλόγους τῶν γάλλων μεταφραστῶν τῶν ἔργων τοῦ S. Maine.

1) Ancien law σελ. 150—151.

Κατὰ τὸν S. Maine σήμερον ὁ πολιτισμὸς βαίνει παραλλήλως πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοῦ συνόλου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἄλλοτε ἀπερροφημένον· ἡ τοιαύτη δ' ἀπελευθέρωσις ἀπεκρυσταλλώθη νομικῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς συμβάσεως ¹.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ συγγραφεύς, ἐπιθυμῶν νὰ παραμείνη ἐν ἐπιπέδῳ τοῦ καθαρῶς ἱστορικοῦ, δὲν ἀπέδωκε ρητῶς ἀξιολογικὴν σημασίαν εἰς τὸ γεγονός τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως τῶν κοινωνιῶν καὶ δὲν ἀνήγαγε τὸ καθεστῶς τῆς συμβάσεως εἰς ἰδεῶδες, πρὸς ὅθ' ἔδει νὰ τείνη ἡ κοινωνικὴ πρόοδος, οὐχ ἦττον σιωπηρῶς ἀποδίδει τοιαύτην σημασίαν, ἔφ' ὅσον χαρακτηρίζει τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ὡς πρόοδον ².

Herbert Spencer ³. Τὸν ἀνωτέρω νόμον τοῦ S. Maine

1) S. Maine, *Ancient law* κεφ. II: *Primitive society and ancient law*, κεφ. IX: *The early history of contract*. Πρὸβλ. Vanni ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 73 κ. ἐπ. Dallari, *Il nuovo contrattualismo κ.λ.π.* ἐνθ. ἀνωτ. Τοῦ αὐτοῦ, *Di una legge del progresso giuridico κ.τ.λ.* σ. 29 κ. ἐπ. G. Del Vecchio, *Il concetto della natura e il principio del Diritto*, 2α ἔκδ., Bologna, 1922, σ. 179. Fragarane, *Contrattualismo e Sociologia contemporanea*, Bologna, 1892, σ. 98 κ. ἐπ. Bartholomei, *Lezioni di filosofia del Diritto*, ἔκ. 5η, σ. 154 κ. ἐπ.

2) Διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ ἐν λόγῳ νόμου τοῦ S. Maine ὡς καὶ τοῦ παρεμφεροῦς, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, τούτου νόμου τοῦ H. Spencer, βλ. Vanni, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 79, κ. ἐπ. Dallari, *Il nuovo contrattualismo*, σ. 27 κ. ἐπ. F. Puglia, *La funzione del Diritto nella dinamica sociale*, Messina, 1903, σ. κ. ἐπ. Luigi Miraglia, *Filosofia del Diritto*, τ. I, 2α ἔκδ., 1893, σ. 279 κ. ἐπ. E. Durkheim, *De la division du travail social*, 5η ἔκδ., Paris, 1926, σ. 177 κ. ἐπ. Πρὸβλ. G. Wundt, *La psicologia dei popoli*, ἰταλ. μετ. τῆς γερμ. ἔκδ. Leipzig, 1912, Torino, 1929, σ. 267 κ. ἐπ.

3) Βλ. διὰ τὸ περὶ οὗ ἀσχολούμεθα θέμα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Spencer: *The principles of Sociology*, London, 1876—98, τ. I, μέρ. II: *The inductions of Sociology*, ἰδίᾳ κεφ. X. μέρ. V: *Political Institutions*, μέρ. VII, *Industrial Institutions*. *The principles of Ethics*, London, 1879—91, ἰδίᾳ μέρ. IV, *Justice*.

περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν νομικῶν θεσμῶν, υἱοθετήσας ὁ Spencer, ἐπεξέτεινε, μεταβαλὼν τοῦτον εἰς γενικὸν κοινωνιολογικὸν νόμον. Ἡ κοινωνικὴ ἐν γένει πρόοδος σημειοῦται διὰ τῆς βαθμιαίας μεταβάσεως ἀπὸ τῆς κοινωνικῆς ὁμοιογενείας εἰς τὴν ἑτερογένειαν, ἀπὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς καὶ ὑπὸ τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας κεκανονισμένης εἰς τὴν οἰκιοθελῆ συνεργασίαν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Γνώρισμα τῆς κοινωνικῆς προόδου ἀποτελεῖ ἡ βαθμιαία ἐπικράτησις τοῦ καθεστῶτος τῆς συμβάσεως, ἧτις συνιστᾷ τὴν φυσικὴν μορφήν τῆς ἐλευθερίας, τοῦτέστιν ἀπηλλαγμένης παντὸς πυρᾶ τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας κανονισμοῦ, συναλλαγῆς, τοῦ καθεστῶτος ἐκείνου, ὅπερ κατὰ τὸν Spencer ἱκανοποιεῖ πλήρως τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀπαίτησις τῆς δικαιοσύνης, τῆς ὁποίας ὁ νόμος τῆς ἴσης ἐλευθερίας εἶναι ἡ διατύπωσις, δὲν ἱκανοποιεῖται εἰ μὴ διὰ τοῦ καθεστῶτος τῆς ἐλευθερίας συμβατικῆς συναλλαγῆς. Ἡ κοινωνία ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς βαίνει οὕτως ἀπὸ τοῦ τύπου τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως εἰς τὸν τύπον τῆς βιομηχανικῆς τοιαύτης.

Ἡ συμβατικὴ σχέσις λαμβάνει κατ' ἀκολουθίαν γενικὴν ἔκτασιν, ἐφ' ὅσον καταντᾷ νὰ καταστῇ ὁ μόνος σύνδεσμος μεταξὺ τῶν μελῶν κοινωνίας τινός, ἧτις ἀνάγεται οὕτως εἰς σύνολον ἀτόμων ἐξαρτωμένων πρὸς ἀλληλα δι' ἰδιωτικῶν καὶ ἐλευθέρων συμβάσεων συναπτομένων βάσει τοῦ ἰδίου αὐτῶν συμφέροντος.

Τὸ Κράτος ἐν τῷ συμβατικῷ καθεστῶτι τῆς βιομηχανικῆς ὀργανώσεως δέον νὰ περιορίζηται μόνον εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀγρύπνου φρουροῦ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ περιορισθῶσιν εἰ μὴ παρὰ τῆς ἴσης ἐλευθερίας τῶν ἄλλων· ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ Κράτος δὲν ἔχει ἄλλην λειτουργίαν εἰμὴ τὴν παρεμπόδισιν τῆς καταπατήσεως τῶν δικαιωμάτων ἑκάστου παρὰ τῶν ἄλλων. Ὅταν δὲ τὸ καθεστῶς τοῦτο φθάσῃ εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ τελειότητα, ἡ Κρατικὴ ἐξουσία, δικαιολο-

γουμένη σήμεραν ἐκ τῆς ἀνηθικότητος τῆς κοινωνίας, δὲν θὰ ἔχη πλέον λόγον ὑπάρξεως καὶ προώριται νὰ ἐκλείψῃ, ὁμοῦ ἄλλως τε μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ὑποχρεώσεως, ἣτις θὰ κατασιῆ περσιτή, καθ' ὅτι τὰ ἄτομα θὰ ἐκπληρῶσιν αὐτομάτως καὶ μάλιστα μετ' εὐχαριστήσεως τὰς κοινωνικὰς αὐτῶν λειτουργίας¹.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται δῆλον, ὁ νόμος οὗτος τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἔχει κατὰ τὸν Spencer ἀξιολογικὴν σημασίαν, ἐφ' ὅσον ἡ τελικὴ ἐπαλήθευσις αὐτοῦ συμπίπτει πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς κοινωνικῆς προόδου.

Alfred Fouillée¹. Οὗτος ὑποστηρίζει, συμφωνῶν ἐν

---

1) Spencer ἐνθ' ἄνωτ. καὶ ἰδίᾳ 53. Principles of Sociology, μέρ. V, § 437, ἐνθα ἐπικαλεῖται τὸν νόμον τοῦ Maine. Βλ. ἐπίσης περὶ τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας τοῦ Spencer καὶ τῆς κριτικῆς αὐτοῦ: **Henry Sidgwick**, Lectures on the Ethic's of T. H. Green, M.M. Herbert Spencer and J. Martineau, London, 1902, σ. 130—312: Lectures on Spencers Ethics, ἰδίᾳ 170—175, 235—302. Τοῦ αὐτοῦ, Methods of Ethics, βιβλ. III, κεφ. V καὶ VI, σ. 264—311. **Dallari**, Il pensiero filosofico di Herbert Spencer, Torino, 1904, ἰδίᾳ σ. 27—45. Τοῦ αὐτοῦ, Il nuovo contrattualismo κ.τ.λ. σ. 30 κ. ἐπ., 248—301. **Vanni**, Ἐκτενὴ μελέτην, ἐπὶ τοῦ ἠθικονομικοῦ συστήματος τοῦ Spencer ὑπὸ τὸν τύπον προλόγου ἐν τῇ ἰταλικῇ μεταφράσει τοῦ ἔργου τοῦ Spencer, Justice: La Giustizia, Città di Castello, 1893. **D. Anzilotti**, La scuola del diritto naturale nella filosofia giuridica contemporanea, a proposito di **Herbert Spencer** «Justice», Firenze, 1892. **Gaston Richard**, La question sociale et le mouvement philosophique au XIXe siècle, Paris, 1914, σ. 227 κ. ἐπ. Τοῦ αὐτοῦ, La philosophie du Droit et la Sociologie en Angleterre, ἐν Archives de Philosophie du droit et de Sociologie juridique, ἔτος 2ον, 1934, σ. 377 κ. ἐπ. Bartholomei, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 155 κ. ἐπ. **Ravà**, Lezioni di Filosofia del Diritto ἐνθ' ἄνωτ., σ. 183 κ. ἐπ. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἔργα τῶν **Puglia**, σ. 143 κ. ἐπ. **Durkheim**, σ. 177 κ. ἐπ. **Miraglia**, σ. 279 κ. ἐπ.

2) Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ **Fouillée** βλ. L'idée moderne du Droit en Allemagne, en Angleterre et en France, Paris, 1878.—La science sociale contemporaine, Paris, 1880, ἰδίᾳ Εἰσαγωγὴν Liv. I, κεφ. I. Le contrat social et l'école idéaliste, σ. 1 κ. ἐπ., κεφ. IV. La justice con-

τούτω πρὸς τὰς ἀνωτέρω θεωρίας τοῦ Maine καὶ τοῦ Spencer¹, ὅτι αἱ κοινωνίαι κατ' ἀρχὰς διετέλουν ἐν καταστάσει παρομοίᾳ πρὸς τὴν τῶν φυσικῶν ὀργανισμῶν, ἐνθα ἐκυριάρχει ἡ ἀρχὴ τῆς ποιητικῆς αἰτίας. Διὰ τῆς ἐξελίξεως ὁμως τῶν κοινωνιῶν ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ποιητικῆς αἰτίας καὶ τοῦ μηχανισμοῦ ὑπεχώρησαν ἵνα λάβῃ θέσιν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ἀρχὴ τῆς τελικῆς αἰτίας, ἣτις τείνει ἐν ταῖς νεωτέραις κοινωνίαις νὰ ἐξελιχθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἀτομικῆς ἐλευθερίας.

Τὴν καλυτέραν ἔκφρασιν τῆς ἴσης ἀτομικῆς ἐλευθερίας συνιστᾷ ἡ σύμβασις², ἣτις τείνει νὰ ἐπεκταθῇ ἐφ' ὅλων γενικῶς τῶν μεταξὺ τῶν μελῶν κοινωνίας τινὸς σχέσεων³. Ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς τείνει οὕτω νὰ καταστῇ συμβατικὸς ὀργανισμὸς «organisme contractuel»⁴.

Εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονός τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως,

---

contractuelle et l'évolution historique des sociétés M.M. Spencer et Sumner Maine, σ. 41 κ. ἐπ. Ἡ τελευταία ἔκδοσις τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἡ τοῦ 1911.—Critiques des systèmes de moralē contemporains, Paris, 1883.—La propriété sociale et la Démocratie, 1884.—Les éléments sociologiques de la morale, Paris, 1905, ἰδίᾳ σ. 707—815. La démocratie politique et sociale en France, ἔκδ. 2α. Paris, ἰδίᾳ εἰσαγωγὴν.—La théorie de l'État et le rôle de l'idée du contrat dans la science sociale contemporaine, ἐν Revue des deux Mondes, 15 Ἀπριλίου 1878.—La philosophie du suffrage universel. Πρὸβλ. Lambert, Le nouveau contrat social ou l'organisation de la démocratie individualiste, Paris, 1926. Ch. Beudant, Le droit individuel et l'État, Paris, 1891, ἰδίᾳ σ. 150 κ. ἐπ. Dallari, Il nuovo contrattualismo κ.τ.λ., σ. 301 κ. ἐπ., ἐνθα καὶ κριτικῆ.

1) Βλ. Fouillée, La science sociale κ.τ.λ., σ. 41 κ. ἐπ., σ. 54

2) La sc. sociale, σ. 41.

3) Σελ. VIII τῆς εἰσαγωγῆς, : «Le droit contractuel tend à se confondre avec le droit civil tout entier», σ. 52, ἐνθα λέγει ὅτι «la justice contractuelle... étendra progressivement son empire à toutes les relations des hommes entre eux».

4) Βλ. Sc. Soc., σ. 111 κ. ἐπ.

ὅπερ πιστοποιεῖ ὁ Fouillée, προσδίδει οὗτος συγχρόνως καὶ ἀξιολογικὴν σημασίαν¹, θεωρῶν τὸ καθεστὼς τοῦ συμβατικοῦ ὀργανισμοῦ, ὡς τὸν τέλειον τρόπον τοῦ εἶναι τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Κράτους καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς δικαιοσύνης².

Ἀντιθέτως ὅμως πρὸς τὸν Spencer ὁ Fouillée δὲν καταλήγει εἰς τὴν βαθμιαίαν ἑξασθένησιν καὶ προσωρινότητα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ θεωρεῖ ταύτην μόνον ὡς ἐκτελεστὴν τοῦ ὑπερτάτου νόμου, ὃν συνιστᾷ ἡ βούλησις τῶν πολιτῶν³.

Λίαν ἐνδιαφέρουσα τυγχάνει ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως τούτου, ὅπως συμβιβάσῃ τὰς δύο ἀντινομικὰς ἰδέας τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς συμβάσεως⁴.

---

1) Βλ. π. γ. Sc. Soc. σ. 41, ἐνθα γράφει ὅτι «la notion du contrat exprime bien la direction idéale de la société... c'est sur l'égalité liberté des personnes, exprimée par le contrat, que nous allons le voir fonder une nouvelle justice».

2) Βλ. Sc. Soc., σ. 42 καὶ 43, ἐνθα ὁμιλῶν περὶ τῶν δύο μορφῶν τῆς δικαιοσύνης τῆς «justice distributive» καὶ τῆς justice commutative», αἵτινες ἑξακολουθοῦν ἔτι ἐν τινι μέτρῳ ν' ἀπονέμονται ἐπισήμως μέσῳ τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας, συμπεραίνει: «L'idée n'est pas d'étendre la justice... exercée par voie d'autorité, c'est éliminer de l'ordre politique ce reste du temps patriarcal ou royal». Καὶ ἑξακολουθεῖ σ. 45: «Ce pacte des libertés fait le fond d'une troisième sorte de justice, la seule complète a nos yeux, que nous appellerons justice contractuelle. C'est au contrat, c'est à la justice contractuelle que doivent aboutir logiquement comme à leur suprême condition, et à leur conciliation, les autres formes de la justice. En effet toute distribution entre les personnes doit être faite avec leur consentement, et par conséquent prendre la forme d'un contrat; elle pourra manquer encore de justesse, mais non plus de justice, La justice est le rapport des personnes», σ. 47 «Toute justice en définitive doit donc être contractuelle».

3) Βλ. π.χ. σ. 50: «...la volonté des citoyens est la suprême loi dont le gouvernement n'est que l'exécuteur».

4) Βλ. La Sc. Soc., σ. 111 κ. ἐπ., κεφ. VI: L'organisme contractuel, conciliation des idées de contrat et d'organisme. Πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τοῦ κεφαλαίου τούτου δεόν ν' ἀνατρέξῃ τις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Fouillée, La psychologie des idées forces, Paris, 1898.

Guillaume De Greef. Πρὸς τὴν ἀνωτέρω θεωρίαν τοῦ Fouillée συνδέεται ἡ, θεωρία τοῦ De Greef¹⁾, ἣν ἐνταῦθα διὰ βραχυτάτων θὰ συνοψίσωμεν.

Ὁ συγγραφεὺς οὗτος εὐρίσκει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνιολογίας ἐν τῇ συμβάσει. Τὸν ὄρον ὁμῶς τοῦτον τῆς συμβάσεως λαμβάνει ὑπὸ εὐρυτάτην σημασίαν· ἐννοεῖ τουτέστι πᾶσαν συναινέσει ἐπερχομένην κοινωνικὴν σύμπραξιν μεταξὺ δι' αἰσθήσεως καὶ νοήσεως πεπροικισμένων ὄντων, εἴτε ἡ συναίνεσις αὕτη λαμβάνει χώραν κατὰ τρόπον αὐτόματον καὶ ἐνστικτον, εἴτε κατὰ τρόπον λελογισμένον καὶ μεθοδικόν. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο συνιστᾷ τὴν ποιοτικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ὡς π. χ. τῆς βιολογίας καὶ διαστέλλει τὸν κοινωνικὸν ὄργανισμὸν ἀπὸ τοῦ ἀτομικοῦ, τὸ κοινωνικὸν ἀπὸ τοῦ βιολογικοῦ φαινομένου, ἐν ᾧ δὲν ὑφίσταται «consensus» εἰ μὴ μόνον ἀπλῆ φυσιολογικὴ προσαρμογὴ τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλον. Ἐν τῇ συναινέσει ἄρα καὶ μόνῃ, ὑφ' οἵανδήποτε μορφήν ἐκδηλουμένη, ἔγκειται τὸ διακριτικὸν γνῶρισμα τῆς κοινωνιολογίας. Ἐπὶ τοσοῦτον τὸ στοιχεῖον τοῦτο λαμβάνει μορφήν ἐνσυνείδητον καὶ ἐλευθέραν, λελογισμένην καὶ μεθοδικήν, ἐπὶ τοσοῦτον τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καθίσταται εὐρύτερον· ἐπὶ τοσοῦτον τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐκφυλίζεται καὶ περιπίπτει εἰς τὰς κατωτέρας μορφὰς τοῦ ἐνστικτου

---

1) Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ De Greef, βλ. Introduction à la Sociologie, Bruxelles, 1886—89, ἰδίᾳ τ. I, κεφ. VI, τ. II, κεφ. IX καὶ X.— Les transformations sociales, Paris, 1911, ἰδίᾳ κεφ. VII, σ. 503 κ. ἐπ.— La structure générale des sociétés, Paris, 1908, ἰδίᾳ τ. II, κεφ. XII. βλ. ὡσαύτως, Le régime représentatif, Paris, 1892.— L'évolution des croyances et des doctrines politique, Paris, 1895. Τὴν θεωρίαν τοῦ De Greef, ἠκολούθησεν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ N. Colajanni, βλ. αὐτοῦ, I caratteri della Sociologia, ἐν Rivista di filosofia scientifica, τ. VI, σ. 488—496. Ὡσαύτως, Socialismo e Sociologia criminale, I. Il Socialismo, Catania, 1884.

καὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ, ἐπὶ τοσοῦτον ἢ κοινωνιολογία τείνει νὰ συγχισθῇ πρὸς τὴν βιολογίαν.

Μεταξὺ τῆς ζωϊκῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ποιοτικῆ διαφορὰ δὲν ὑφίσταται κατὰ τὸν De Greef, ὑφίσταται μόνον ποσοτικὴ τοιαύτη ἐγκειμένη ἐν τῷ βαθμῷ τοῦ συνειδητοῦ καὶ λελογισμένου τῆς συναινέσεως, ἣτις κρατεῖ συνδεδεμένας πρὸς ἀλλήλας τὰς κοινωνικὰς μονάδας· ἡ ποσοτικὴ δ' αὕτη διαφορὰ διαστέλλει ὡσαύτως τὰς νεωτέρας κοινωνίας τῶν ἀρχηγόνων τοιούτων. Ἀλλὰ γενικῶς ὁ κοινωνικὸς τύπος μορφοῦται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν μία βουλευτικὴ ἢ ἔστω καὶ αὐτόματος συναινέσει ἐνώσεις πραγματοποιῶνται.

Τὸ χαρακτηριστικὸν ὅμως γνώρισμα τῆς προόδου τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν συνίσταται ἐν τῷ διαρκῶς γίνεσθαι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνσυνείδητον καὶ βουλευτικόν, λελογισμένον καὶ ἐλεύθερον τὸν ἀμοιβαίᾳ συναινέσει κοινωνικὸν σύνδεσμον.

Ὁ De Greef ἐπικρίνει τὸν Κρατικὸν παρεμβατισμὸν καὶ καταφέρεται κατὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ μείζονος ἀριθμοῦ, ἣτις, ἐπιφέρουσα τὴν ὑποχρεωτικὴν ὑποβολὴν ταύτη τῆς μειοψηφίας, ἐκφράζει τὴν τυραννίαν τῆς γενικῆς βουλήσεως ἐπὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἐλευθερίας. Ἡ κοινωνία δέον νὰ βασιζέται ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως συναινέσεως τῶν ἀτόμων. Τὴν ἰδεώδη κοινωνίαν κατὰ τὸν De Greef θ' ἀπετέλει ἐν εἶδος συμβατικοῦ σοσιαλισμοῦ «Socialisme contractuel», βασιζομένου ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως συναινέσεως μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἐλευθέρως βουλήσει σχηματιζομένων μικροτέρων βάσει κοινῶν συμφερόντων ἐνώσεων¹.

Alain². Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ René Capitant³, ἡ

1) Βλ. Introduction à sociologie ἐνθ' ἄνωτ., τ. I, σ. 147, τ. II, σ. 384 κ. ἑπ.

2) Τοῦ **Allain** βλ. *Éléments d'une doctrine radicale* (N.R.F. 1925)—*Le citoyen contre les pouvoirs*, Kra, 1926—*Propos de politique*, Rieder, 1934.

3) **René Capitant**. *Les propos d'Alain, ou idéologie de la troisième république*. Ἐν *Mélanges Paul Negulesco*, Bucarest, 1935, σελ. 149.

θεωρία τοῦ Alain δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ «une nouvelle version» τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου.

Καὶ ὁ συγγραφεὺς οὗτος, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω ἀναφερθέντες, πιστοποιεῖ, ὅτι ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ ὀργανώσει τῶν κοινωνιῶν τὸ ἄτομον διετέλει ἀρρήκτως καὶ κατὰ τρόπον ἐνστικτον, ἀσυνείδητον, προσηρημένον τῷ κοινωνικῷ συνόλῳ¹. Προϊόντος ὁμῶς τοῦ χρόνου τὸ ἄτομον βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κτᾶται συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἐλευθέρα σκέψις ἐξελισσομένη ὑπερνικᾷ τὸ ἐνστικτον². Ἐκ παραλλήλου συντελεῖται ἡ ἡ ἐξατομίκευσις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἣτις ἔρχεται οὕτως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κοινωνικὸν σύνολον³. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, τουτέστιν ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοῦ ἐνστικτου, ὅπερ ὑπόκειται τοῖς φυσικοῖς νόμοις, καὶ ἡ ἐξύψωσις οὕτω τοῦ ἀτόμου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰς ἰδέας τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης⁴, σὺν τῇ ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου βαθμιαία ἀπελευθερώσει τούτου, συνιστῶσι καὶ κατὰ τὸν Alain τὴν κοινωνικὴν πρόοδον⁵.

---

1) Βλ. *Elément d'une doctrine radicale*, σελ. 284 «...l'individu à ce stade, ne se pense pas lui-même; il ne se sépare nullement, ni en pensée, ni en action, du groupe social, auquel il est lié comme mon bras est lié à mon corps... Le citoyen ne se distingue pas plus de la cité que l'enfant ne se distingue de sa mère, pendant qu'elle le porte dans ses flancs».

2) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 140.

3) Ἐνθ. ἀνωτ.

4) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 284.

5) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 140. Ἡ κοινωνικὴ αὕτη πρόοδος δὲν συμπίπτει κατὰ τὸν Alain πάντοτε πρὸς τὴν ἱστορικὴν τῶν κοινωνιῶν ἐξέλιξιν διότι σημειοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολλάκις μεταπτώσεις κοινωνικαί, καθ' ἃς τὸ ἐνστικτον ἀναβιοῖ. Βλ. ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 285 «Je vois un progrès qui se fait et se défait d'instant en instant, qui se fait par l'individu pensant, qui se défait par le citoyen béant. Dès que l'on se repose, dès que l'on s'endort, on est théologien, et comme les songes reviennent avec le sommeil, ainsi, avec ce sommeil de l'esprit, revient l'injustice, la guerre, la tyrannie, non pas demain, mais tout de suite, cela tombe comme une nuit en nous et autour de nous».

Ἡ ἀνθρωπότης δέον ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς ὅπως μεταπηδήσῃ ἀπὸ τῆς συλλογικῆς ζωῆς εἰς τὴν ἀτομικὴν τοιαύτην. Ἡ κοινωνικὴ τάξις δέον νὰ καταστῇ ἀτομικιστικὴ τάξις. Τὸ Κράτος δέον οὕτω νὰ στηριχθῇ οὐχὶ ἐφ' ἐνὸς κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀλλὰ μᾶλλον ἐφ' ἐνὸς «ἀντικοινωνικοῦ συμβολαίου» (*contrat anti-social*)¹ καὶ νὰ ἔχη ὡς ἀποστολὴν τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν φυσικὴν, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτοῦ ἐξέλιξιν. Διότι τὸ ἀτομον τυγχάνει ἀνώτερον τῆς κοινωνίας, ὡς ἡ σκέψις ἀνωτέρα τοῦ ἐνστίκτου.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ θεωρία τοῦ Alain, ἥτις ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς ἀναρχικὴ, ἀναγνωρίζει οὐχ ἥττον τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως ἰσχυρᾶς πολιτικῆς ἐξουσίας, δυναμένης μετ' ἀποφασιστικότητος νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ὑπακοὴν² καὶ διδάσκει ἀφ' ἑτέρου τὸ πρὸς ὑπακοὴν «*de bone volunté, sans restriction et au mieux*»³ τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ καθῆκον τοῦ ἀτόμου. Τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς περὶ ἐλευθερίας⁴ ἀντιλήψεως αὐτοῦ, ἥτις ὑπενθυμίζει ἐκείνην τοῦ Rousseau.

H. Ahrens. Οὐχὶ τελείως ξένη πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν θεωρίας τυγχάνει καὶ ἡ τοῦ κυριωτέρου, ἐν τῷ νομικῷ πεδίῳ, ἀντιπροσώπου τῆς σχολῆς τοῦ Krause⁵ θεωρία τοῦ Ahrens⁶.

1) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 140.

2) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 278.

3) Ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 281.

4) Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 281 «*L'ordre et la liberté ne sont point séparables, car le jeu des forces, c'est-à-dire la guerre privée à toute minute, n'enferme aucune liberté, c'est une vie animale, livrée à tous les hasards. Donc les deux termes, ordre et liberté, sont bien loin d'être opposés, l'ordre ne vaut rien sans la liberté.*»

5) Ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Krause βλ. ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ *Abriss des Systems der Philosophie des Rechts*, 1828. Ὡσαύτως *Sittenlehre*, 1810—*Das Urbild der Menschheit*, 1811.

6) Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ahrens βλ. *Cours de droit naturel ou de philosophie du droit*, Paris, 1838—*Das Naturrecht oder die Rechts-*

Καὶ κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἐν τῇ ἀρχικῇ μορφῇ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν τὸ ἄτομον διετελεῖ ὠργανωμένον ἐν τῇ ὁλότητι κατὰ τρόπον ἄσυνείδητον, ἐνστικτον καὶ αὐτόματον. Τοῦτο ἀπετέλει τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν «φυσικῶν κοινωνιῶν», ὧν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τῆς οἰκογενείας¹.

Βαθμηδὸν ὁμῶς καὶ κατ' ὀλίγον διὰ τῆς προοδευτικῆς τοῦ λογικοῦ ἐξασκήσεως τὸ ἄτομον κτᾶται συνείδησιν ἑαυτοῦ, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ. Τὸν αὐτοματισμὸν καὶ τὸ ἐνστικτον διαδέχονται σὺν τῷ χρόνῳ ὁ λογισμὸς, ἡ ἐλευθερία καὶ

---

philosophie nach dem gegenwärtigen Zustande dieser Wissenschaft in Deutschland, Braunschweig, 1846—Die organische Staatslehre, erster Band: Die philosophische Grundlage und die allgemeine Staatslehre, Wien, 1850. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ 2ον μέρος τῆς Philosophie des Rechts.—Juristische Encyclopädie, Wien, 1858—Recht und Rechtswissenschaft, ἐν Holtzendorff's Encyclopädie d. Rechtswissenschaft, 3η ἐκδ., Leipzig, 1877.

1) Βλ. Das Naturrecht κλπ. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 114 «...eine Epoche instinktartig, d. h. mehr oder weniger unwillkürlicher und unbewusster Bildung...», σελ. 115—116 «Fassen wir zunächst die erste Epoche der genetischen Bildung des Staates ins Auge. Sie fällt nothwendig zusammen mit der Bildung der ersten menschlichen Gesellschaft. Nur ist diese erste natürliche Gesellschaft die Familie... Dieser erste Kindheitszustand...Die Bedingungen des Lebens wurden nur instinktartig und theilweise erfüllt». Πρβλ. Die organische Staatslehre, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 94: «In der ersten Periode ist der Rechtstrieb noch in ungeschiedener Einheit mit allen anderen wesentlichen Lebenstrieben, der Religion, Kunst, Wissenschaft und den sittlichen Verhältnissen. Die psychische Form, in welcher er erscheint, ist der Instinkt, d. h. der spontane, inreflektirte Bildungstrieb... Als erste und ganze Lebensgemeinschaft enthält die Familie... Die Familie, in welcher der Rechtsbildungstrieb die erste gesellschaftliche Gestaltung erhält, ist daher der Anfang der Staatsbildung und kann als Familienstaat bezeichnet werden». Πρβλ. ἐπίσης σελ. 167.

ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ¹.

Παραλλήλως τῇ τοιαύτῃ τοῦ ἀτόμου προόδῳ τείνει καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Κράτους, βαίνουσα ἀπὸ τῆς ἐνστίκτου εἰς τὴν ἐνσυνείδητον καὶ βουλευτικὴν ὀργάνωσιν ². Τὸ ἄτομον, ἐνσυνείδητον πλέον τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, ἀξιοῖ ὅπως καταστῇ κύριον τῶν τυχῶν αὐτοῦ καὶ διεκδικεῖ ἐνεργὸν ἀνάμιξιν ἐν τῇ κοινωνικῇ καὶ κρατικῇ ὀργανώσει, μὴ ἐννοοῦν τοῦ λοιποῦ νὰ ὑποκύψῃ κοινωνικῇ τάξει ἔξωθεν ἐπιβαλλομένη.

Τὸ Κράτος καὶ τὸ Δίκαιον τείνουσιν οὕτω νὰ λάβωσιν ἐπιμᾶλλον καὶ μᾶλλον συμβατικὸν χαρακτῆρα, θεμελιούμενα ἐφ' ἐνὸς κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὅπερ καθορίζει τὴν μορφήν τοῦ Κράτους, τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις καὶ ἐν γένει τὰς μεταξὺ κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων σχέσεις ³. Κοινωνικοῦ

---

1) Βλ. Das Naturrecht κλπ., σελ. 116 «Dieser erte Kindheistzustand...musste verschwinden, als die Menschen durch fortschreitende Uebung ihre Intelligenz so wie durch moralische und religiöse Ursachen zum Bewusstsein ihrer Spontaneität, Freiheit und moralischer Würde gelangten...» Πρὸβλ. Die organische Staatslehre, σελ. 99 καὶ 100.

2) Βλ. Das Naturrecht, σελ. 114 «...eine Epoche reflektirter Bildung, wo diese sich als ein Werk des Nachdenkens und der Freiheit bestimmt. Der Staat bildet und entwickelt sich, wie das Gesetz. Ein Kind des Bedürfnisses der natürlichen Triebe und instinktartigere Bestrebungen der Gesellschaft, entwickelt er sich allmählich mit den oberen Kräften und Anlagen des menschlichen Geistes, ist ihrem Einflusse hingegen und wechselt so nach und nach seine ursprüngliche, instinktartige und das Gepräge einer unbewussten Nothwendigkeit tragende Form gegen eine freiere und mehr selbstbewusste Form».

3) Βλ. Das Naturrecht, σ. 116—117: «Die Bildung oder Umbildung eines Staates macht sich alsdann unter der Gestalt eines Vertrages oder eines Uebereinkommens, welches die Rechte und Verpfi-

συμβολαίου, σημειωθήτω, ἐν τῇ ἱστορικῇ πραγματικότητι λαμβάνοντος χώραν καὶ οὐχὶ ὡς «ἱστορικοῦ πλάσματος» ἢ θεωρητικοῦ θεμελίου τοῦ Κράτους θεωρουμένου¹.

Τοιαύτης τινὸς διὰ κοινωνικοῦ συμβολαίου ὀργανώσεως,

chtungen Aller feststellt und die Form der Regierung und die Mittel der Verwaltung einrichtet... die Lehre beigebracht, dass sein freier und überlegter Wille als der eines individuellen und persönlichen Mitgliedes, als der eines socialen Ich im Organismus des Staates gelten müsse. So sind, nach langjähriger Uebung ihrer Intelligenz in den sozialen und rechtlichen Lebensverhältnissen, die Menschen und Völker endlich dahin gekommen, unter dem Einflusse eines höheren moralischen Selbstgefühls die Form des Vertrags auf die politischen Beziehungen, auf die Verhältnisse des Regierenden zu den Regierten zu übertragen. Demnach ist der politische Vertrag im Grunde nur eine durch ein entschiedenes Selbstgefühl der moralischen Persönlichkeit hervorgerufene Verallgemeinerung des bürgerlichen Vertrages...*

1) Βλ. Das Naturrecht σελ. 118: «Indem man aber so die vernünftige Nothwendigkeit eines politischen Vertrags bei Organisation irgend eines Staates begreift, muss man sich vor einem schlimmen Irrthume hüten, in welchen die Mehrzahl der Autoren verfallen ist, welche dabei auf historische Fictionen oder spekulative Gründe zurückgegangen sind; es ist dieses der Irrthum, wonach man die Form des Staates mit dem Prinzip desselben verwechselt und von dem Vertrage, dieser einfachen Form, in welcher sich der gemeinsame Wille manifestiert, oder von der Zusammenstimmung die politischen Rechte selbst ableitet, da doch deren Quelle sich in dem ewigen Prinzip der Gerechtigkeit findet, welches über alle individuellen und gemeinsamen Willensbestimmungen hinausliegt und welches als die höchste Regel des Willens und der Freiheit festzuhalten ist. Es kann sein, dass dies Prinzip in den Verträgen gar nicht mit ausgesprochen ist; gleichwohl erleidet dasselbe eine Beeinträchtigung, wenn die Menschen freiwillig, nach gemeinsamer Verabredung, um Leidenschaft, durch Verblendung, oder Mangel an Unterweisung die Ungerechtigkeit sanctionieren». Πρβλ. ἐπίσης σελ. 117 ἔνθα ἀναφέρει παραδείγματα περιπτώσεων, καθ' ὧς τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἔλαβε χώραν. Πρβλ. Die Organische Staatslehre σελ. 98,

προϊόντος τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἡ πλήρης πραγματοποίησις ἀποτελεῖ τὸ ἰδεῶδες, πρὸς ὃ δέον νὰ τείνη ἡ προσπάθεια τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων ἐν τῷ ἔργῳ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν τελειοποιήσεως¹.

Ἐπὶ τὴν ἔμπνευσιν τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων ὁ Ahtrens δίδει τὸν ὄρισμόν τοῦ Δικαίου², ὅπερ θεμελιοῖ, ὡς ἄλλως τε καὶ τὸ Κράτος καὶ πᾶσαν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τῆς «subjektive Form des Willens», βάσει τῶν ὁποίων καθορίζει καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Κράτους³.

1) Βλ. Das Naturrecht, σελ. 117—118: «Die jedesmalige bestimmte Weise selbst ist aber eine Frucht der Civilisation, der Reflexion und der herrschenden Weltansicht; und man kann dreist behaupten, dass solche Gestaltungen und Umgestaltungen der Staaten im Wege des Gesellschaftsvertrages immer häufiger vor sich gehen werden, je höher sich die Intelligenz in bürgerlicher und politischer Beziehung entwickelt, je mehr die Nationen reifen und sich dem Zustande der Bevormundung entreissen werden, worin sie durch, solcherlei Gewalten, bei deren Feststellung und Organisation das Volksbewusstsein und der Volkswille nicht mit thätig war, festgehalten sind. In dieser Rücksicht ist der Gesellschaftsvertrag sogar das Ziel, welchem die politische Entwicklung entgegenstrebt; das Ideal, dem die civilisierten Nationen in ihrer politischen Vervollkommnung sich nähern müssen».

2) Βλ. Die organische Staatslehre, σελ. 92. Πρὸβλ. Das Naturrecht, σελ. 48

3) Ἐνθ. ἀνωτ. Πρὸβλ. Das Naturrecht, σελ. 83: «Daher ist allein der Mensch Subject des Rechts, sowie die Erfüllung des vernunftgemässen Zwecks des individuellen und socialen Lebens das alleinige Ziel des Rechts ist». Σελ. 84. «Das Recht ist also in dem Wesen des Menschen begründet, auf die Bestimmung desselben gerichtet, es wird durch alle Erkenntnisquellen erkannt, als Idee durch die Vernunft, als allgemeiner ausgebildeter Begriff durch den Verstand, als geschichtliche Thatsache durch die Erfahrung, und wird, obgleich vor und über dem Willen bestehend, durch die subjektive Form des Willens verwirklicht». Σελ. 92: «...die letzte Grund